

Akadémiai doktori értekezés tézisei

Széchenyi Ágnes: Schöpflin Aladár irodalmi és társadalmi közegei

I. Célkitűzés, feladatok

A 20. századi magyar irodalmi modernség kérdésköréből számos értékes feldolgozás, forrásközlés történt, különösen az utóbbi – az irodalomtudomány irodalomelméleti fordulataival gazdagodott – évtizedekben. Ugyanekkor bármennyire hihetetlen, de a *Nyugat* szerkesztőiről, főmunkatársairól ugyanakkor még mindig nincs alapos, filológiaiilag kidolgozott feldolgozásunk, monográfiánk. Gyarapodó szövegkiadások vannak, de a szellemi élet aktorait teljes körűen bemutató korszerű könyvek – alig. A tulajdonképpeni szerkesztő, Osvát Ernő a legszerencsésebb, róla elsőként Fráter Zoltán írt könyvet,¹ Osvát pályakezdését legutóbb Kosztolánczy Tibor tárta fel pazar részletgazdagsággal.² Hatvany Lajos már hátrébb van a feldolgozást illetően, róla csak egy szegényes, hivatkozásokat, jegyzeteket csak mutatóban használó vékony könyv áll rendelkezésre Nagy Sz. Pétertől.³ Gellért Oszkáról Borbély Sándor írt kismonográfiát.⁴

Schöpflin Aladár képünket évtizedekre Komlós Aladár rögzítette, amikor kiadta Schöpflin válogatott írásait.⁵ Állítása, hogy a kritika kockázatos műfaj: egy mozgó koordinátarendszerben kell bonyolult jelenségek, folyamatok helyét, méretét, irányát kijelölnie mint afféle „rögtönítélő bíróságnak”. Kevés kritikus életműve maradandó, azt az utókor többnyire felülírja. A századelő irodalomtörténete tekintetében szinte hiánytalan és hibátlan az a folyamatrajza, amit Schöpflin elénk tárt, különösen az általunk kiadott közel 2000 rövid, a *Vasárnapi Ujságban* megjelent kritikájában.⁶ Schöpflinről Fülöp László írt

---

1 FRÁTER Zoltán: *Osvát Ernő élete és halála*. Budapest, Magvető, 1987.

2 KOSZTOLÁNCZY Tibor: *A fiatal Osvát Ernő*. Budapest, Ráció, 2009.

3 NAGY Sz. Péter: *Hatvany Lajos*. Kortársaink. Budapest, Balassi, 1993.

4 BORBÉLY Sándor: *Gellért Oszkár*. Kortársaink. Budapest, Akadémiai, 1976.

5 KOMLÓS Aladár: *Schöpflin Aladár válogatott tanulmányai*. Budapest, Szépirodalmi, 1967.

6 *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban 1898–1921*. Feldolgozta és közreadja SZÉCHENYI Ágnes. Budapest, Argumentum, 2018.

pályaképet⁷ legutóbb pedig Rákai Orsolya⁸ és Rózsafalvi Zsuzsanna⁹ publikált egy tanulmánygyűjteményt, illetve doktori disszertációt. Örvedetesen gyarapodik tehát a Schöpflin-recepció. Az értekezés célja ezen – az említett munkák értékeinek számbavételével – túlmegy: *elsődleges kontextusban, irodalmi-esztétikai és társadalmi rokon- és ellenszenvek dinamikus közegében* mutatja be Schöpflin *pályafordulóit*, küzdelmeit. Feltárja a család badeni eredetét, levéltári források nyomán végignyomozza a történelmi Magyarországra telepedés asszimilációs lépéseit. (A mai szakmai közvélemény egy része még mindig lateiner családi hátteret feltételez Schöpflin esetében, mint ezt nem egy esetben volt szerencsém hallani.) Ugyancsak levéltári források, leckekönyvek, évkönyvek alapján feltárja Schöpflin Aladár konzervatív tanulmányainak történetét. Felderíti azokat az önéletrajzi elemeket, amelyek ebből átszűrődtek csak kevés kivétellel értékes szépirodalmi munkáiba. De mivel az értekezés célja irodalom és társadalom összefüggéseinek feltárása, mint ez Schöpflin irodalomszemléletét is meghatározta, ezeknek is szerepet juttat. Az önmagát túlélő, progresszív, úttörő korszakán túlhaladott konzervatív *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségében elhelyezkedett Schöpflin Ady Endre verseitől kapta azt az áramütést, mely a modern irodalom, ellentmondásos lélektani érzéshalmazok, az ambivalencia kifejezése megértése felé fordította. Értekezésünk életrajzi fejezetét alapos *sajjtörténeti* áttekintés után ezért követi egy kapcsolattörténettel induló és Schöpflin Ady-monográfiájával záruló Ady-fejezet. Közismert, hogy Schöpflin Aladár *A város* című esszéjével debütált a *Nyugatban*, melynek alakulásánál még nem volt jelen. (Ez is egy közkeletű tévedést helyesbít, más tekintetben megbízható munkák örökítik a tévedést, hogy a *Nyugat* alapítói közé tartozott volna. Osvát kikutatta, megtudakolta, ki rejtőzik a Vasárnapi Ujság névtelen, rövid, de számról számra megjelenő kritikái mögött, s végül ő kérte magához Schöpflint.) A 'város' és a városiasság jelentősége szintén rendkívül mélyen átélte saját tapasztalat volt számára. Bár irodalomtörténetünk a túlzásba vitt megkésettség-motívumtól igen helyesen el akar szakadni, nem akarja kizárólagos jellemzővé tenni, itt mégis ennek a gondolatnak erejét kell revideálnunk. Amikor Schöpflin – Ignóty nyomán –, de gazdag példatárral a város értékeiről, létrejötté fejlődést indukáló hatásáról értekezik és tucatjával idézi, értékeli a századfordulón születő, ezt tematizáló regényeket, novellákat és verseket, Georg Simmel Berlinben már megírta *A nagyváros és a szellemi élet* című városkritikai munkáját. Ezért kapott kiemelt fejezetet az értekezésben ez az egy esszé.

---

7 FÜLÖP László: *Schöpflin Aladár pályaképe*. Studia Litteraria, Tomus XXXI. A Debreceni KLTE Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetének kiadványa, Debrecen, 1993.

8 RÁKAI Orsolya: *A teljes zenekar. Schöpflin Aladár és a társadalmi modernség irodalmi szerepe* (Klasszikusok: az Irodalomtudomány és kritika társsorozata) Budapest, EditioPrinceps, 2013.

9 RÓZSAFALVI Zsuzsanna: *A portré alakvariánsai Schöpflin Aladár életművében*. Budapest: Ráció, 2013.

Schöpflin Aladár két korszak határán állt. A további kimagasló értékeket létrehozni már nem képes, társadalmi alapját vesztett népnemzeti iskolán nevelkedett, de otthonra végül a nagyvárosi *Nyugatban* talált. Történelem, társadalom és irodalom Schöpflin számára összefüggő fogalmak. Tagolja az irodalomtörténetet, jól látja a különbségeket, nagyon is érti a nemzedékváltást, de mentalitás, az ízlés állandósága mögött rejlő motívumokat is. Tudja, érti, és el is magyarázza, hogyan lesz valami vagy valaki konzervatív, hogyan éli túl egy ízlés, irodalomértés önmagát, ám megértő türelem és értékkeresés vezet ebben is. Ahogyan látja és magyarázza, hogyan újul meg az irodalom időről időre. Számára a korszakok mindegyike értékteremtő korszak, s egy-egy időszak, alkotásmód önisméltóvá válásakor ugyanolyan nyitottan várja a következő, s ismét csak csúcsra jutni képes irodalmi termést. Szemben áll ezzel például Horváth János irodalomtudóssal, akivel a leveleik tanúsága szerint kölcsönös tiszteletben álltak. Horváth János az Arannyal a csúcsra jutó fejlődés után hanyatlást látott, s amikor a 20. századi nemzedékekhez nyúlt, csak poétikája példatárába tudta felvenni őket, kizárólag a vers szempontjából nézte újdonságaikat, a műalkotásban kifejeződő világszemlélet, közérzet, kritikai attitűd megértésétől távol lecövekelt. Azonban Schöpflin nem tagadta meg saját konzervatív gyökereit sem, méltányolt minden konzervatív értéket, ezeket színvonalasan képviselő személyt. A konzervatívokkal fenntartott kapcsolatai – amelyektől olykor még maguk a konzervatív személyek is ódzkodtak – elvi megfontolásokon alapultak. Védelmébe vette Szekfű Gyulát, amikor *A száműzött Rákóczi* című könyvét az akadémiai körök megtámadták, mert Szekfű nem romantika talajáról állva, hanem a realista történelemszemlélet alapját állt. Hasonló alapon állt Schöpflin is, amit itt egyetlen, 1944-es (!), tehát következményekkel is járó időből vett idézettel bizonyítunk. Fodor József emlékezik rá, hogy a Kisfaludy Társaság egyik utolsó ülésén „pirosan és mérgesen állott fel a számadásra, és máskor monoton szava úgy zengett, mint a kürt. Schöpflin Aladár körülbelül olyanokat mondott, hogy irodalmunkban kriminális jelenségek vannak: véleménybeli becstelenség, gonoszság és hazudozás; a legolcsóbb napi politika pecsenyesütőinek asztmás, eltussoló vagy gáncsot lihegő hangja; talmi értékelés, efemer szempontok; az örökkévalóság perspektívája helyett a pillanatnyi érdek, barátsági tekintetek, az egyedül fontos szellemi szempontok semmibevevése”. (A magyar társadalomfejlődés folyamatai tekintetében is ragaszkodott Schöpflin a tényszerűségekhez, óvott az illúzióktól, a múlthoz való érzelmes vagy naiv ragaszkodástól, a változások hamis értékelésétől.)

Három kapcsolattörténeti (Osvát, Ignotus, Babits) elemzés képezi az értekezés *Nyugat*-fejezete alapját. Önálló fejezet értékeli a Baumgarten Alapítványban betöltött, Babits bizalmából örökölt főkurátori tevékenységét. A forrás itt az a monumentális

dokumentumgyűjtemény, amit Téglás János állított össze,¹⁰ valamint kéziratári források és egyéb levelezéskötetek. Ez a fejezet annak bemutatására is alkalmas, milyen belső ellentétek, esetenként gyűlölködések is jellemezték a kortárs irodalmat, s azt is, hogy a kuratórium (amelynek egyébként a konzervatív Szekfű is tagja volt) milyen kompromisszumokat kellett kössön a felügyelő miniszteriális hatósággal, illetve milyen beavatkozásokat kellett elviselnie. Ez a felügyeleti jogkör némiképp új beállításban mutatja meg a Berzeviczy Alberttel (MTA elnöke, Kisfaludy Társaság elnöke, a magyarországi PEN világtalálkozó díszelnöke) folytatott vitát is. Kitér az értekezés a Babitscsal való szövetség révén kialakult, sokak által túlsúlynak értékelt szerepre is, legalábbis, amíg Babits élt.

Schöpflin fele részben talán legszebb, fele részben legproblematikusabb munkája *A magyar irodalom története a XX. században* című könyve. A 19. század végének átmeneti korszakát azóta sem rajzolta meg pontosabban a magyar irodalomtörténet, mint ez a kritikai összefoglalás. Megmutatja, miért volt még törvényszerű a *Nyugatot* megelőző kudarcok sora, amelynek szereplői utóbb a folyóirat szerkesztői és szerzői lettek, s a munkatársakat is meglepő módon miként tudott meggyökeresedni az alcímében – a *Figyelő* új folyama – az újabb felsülés lehetőségére is készülő *Nyugat*. Ez a kötet mégis az egyik főmű, címében a legnagyobb igényű, igaz ugyanakkor fáradtabb munka is, saját korábbi szövegeinek összeillesztéséből is készülő könyv. (Érinti a disszertáció a kritikus és az irodalomtörténész kettősszerepének problematikáját.) Ez a munka – különösen nemzedéki alapon – igen éles bírálatot kapott. A *Nyugatot* kanonizáló munka, a címében is túlságos kiterjesztéssel élő igénybejelentés kortárs recepciótörténetét is feldolgozza az értekezés.

A doktori mű az utolsó fejezetben Schöpflin személyes kapcsolatait mutatja be, elsősorban a kortársak tükrében. A perifériáról a középpontba kerülő, nagytekintélyű kritikusról kialakult képet rajzolja meg. (Szándéka szerint személyiségportrét is ad.) A nagy nyugatosok (Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz) halálával előálló új helyzet, az időközben feltörekvő nemzedékek és irányzatok sem maradtak ki Schöpflin figyelméből. A történelem értő figyelme és szenvedélyes irodalmi kíváncsisága, nyitottsága révén a legfiatalabbak, a pályakezdők irányában is nyitott volt. És megfordítva: a fiatalok teljes bizalommal vitték kézírataikat Schöpflinhez. Első olvasója volt Mándy Ivánnak, első novelláját is ő közölte a *Tükör* című hetilapban 1942-ben. Lakatos István írja, hogy a *Válaszban* megjelent *A Pokol tornácán* című modern háborús eposza keltette fel Basch Lóránt figyelmét, aki „méltónak” (!) találta rá, hogy „magához hívasson Schöpflin Aladár is”. A látogatáskor Schöpflin sokadik

---

10 TÉGLÁS János (szerk.): *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok I–V*. Babits Könyvtár. Budapest, Argumentum, 2003–2007.

szélhűdése után egy már félig béna, nagyothalló, csontra fogyott altestű ember volt, aki dörmögő rekedtes hangon beszélt. Körülötte halmokban álltak az új könyvek, folyóiratok.”Alaposabban ismerte kortársaimat, mint én” – jegyzi meg Lakatos István, Nemes Nagy Ágnes emelte ki, Pilinszkyt és Rábát, őtőlük várta a legtöbbet. Erre azért emlékszem igen élesen, mert verseiből idézni is tudott” – írja Lakatos. A névsort ki kell egészíteni Szabó Magdával, s főként Ottlikkal. Schöpflin olvasta először a *Továbbélőket*, az *Iskola a határon* című később kultikussá lett mű első változatát. Minden dicséret ellenére, Ottlik szinte a nyomdából vette vissza a kéziratot, mert megérezte, Schöpflin szűkszavú elismerése mögött némi kétely is érződik, hogy tudna ő még jobbat is írni.

II. Források, kutatómódszertan

Schöpflin Aladár életműve többirányú megközelítést kíván. Az értekezés erős filológiai alapokon áll. A hagyományos történeti módszer mellett kiegészült szociológiai, irodalomszociológiai, mentalitástörténeti vizsgálódással, a kánonok kialakulásának és a kánonra való rákérdezések bemutatásával. (Ilyen például Vörösmarty Mihály újrafelfedezése először Schöpflin, majd nyomában Babits révén; illetve a Nyugat értékrendjének állandósítása A magyar irodalom története a XX. században c. kötetben.) Társadalomtörténetre ugyanúgy szükségünk volt, mint politikatörténetre, hiszen nem kerülhettük el az első világháború és az 1918/19-es forradalmak irodalomra gyakorolt hatását, az írók szerepvállalását és annak értelmezését. Nem kerültük meg a sajtótörténeti módszertanának – reményeink szerinti – finomítását, amennyiben a *Vasárnapi Ujság* egy igen hosszú korszakának (1898–1921) összetett analízisére vállalkoztunk.

A szövegközpontú, szövegimmanens vizsgálat módszereivel éltünk Érvényesítettük Pierre Bourdieu mező-elmélete gondolatait, az irodalmi mezőn belüli harcok dinamikáját, s az egésznek az ütközését hivatalossággal. Megvizsgáltuk, milyen retorikai konstrukciókat hoznak létre a kritikusok és az irodalomtörténészek, amikor írásba foglalják fejlődési sémájukat, milyen kategóriákkal dolgoznak, a törvénykeresés tudományos módszere milyen viszonyt alakít ki a szépirodalmi formával és eszközökkel (metaforikus nyelvhasználat).

Számos eddig nem használt levéltári, kéziratári forrást kutattunk fel, kiadatlan levelezésekre támaszkodtunk. Az idegennyelvű, elsősorban történeti szakirodalom belátásait is jócskán felhasználtuk, pl. annak felkutatásában, hogy milyen mintái voltak a *Vasárnapi Ujságnak*.

III. A munka eredményei

A disszertáció számos ponton megkérdőjelezi, s még több ponton kiegészíti az eddigi kutatások megállapításait. Részletesen foglalkozik Schöpflin Aladár fiatalkori munkásságával, érinti és kritikusi figyelmével összefüggésbe hozza Schöpflin szépirodalmi munkásságát. Egymásra vetíti az irodalomtörténet és a történettudomány megfigyeléseit, s ezzel dinamikusabb szöveget hoz létre, mint ez az irodalomtörténeti munkákban szokásos. Ebben a módszertani megfontolásban nagyban támaszkodhatott magának Schöpflin Aladár szemléletmódjára, azt remélve, hogy a disszertáció hatással lesz a következőkben születő irodalomtörténeti munkákra is. Az *Ady-könyv* elemzésével is felhívja a figyelmet egy alapjaiban teljesen ideológiamentes írómonográfia lehetőségeire. *A magyar irodalom története a XX. században* című munka elemzésével (és a recepciótörténet feltárásával) rámutat arra az ellentmondásra, hogy a kanonizáló szándék miként bukott el egyrészt az újabb nemzedékek hangos jelentkezésével, másfelől a nem egész egy évtized múlva bekövetkező politikai változással. A maga nemében – a joggal kritizálható, de – fontos fejlődésrajz végül nem tudta befutni pályáját, a közkeletűen „Spenót”-nak nevezett irodalomtörténetben is alig kapott, kaphatott említést. Ezt a munkát a disszertáció visszaiktatja megérdemelt jogaiba. (Ezen a ponton kapcsolódik a munka számos fiatal kutató új, főként a sajtótörténeti kutatásokkal kapcsolatos újszerű vizsgálódásaihoz, s remélhetően inspirálni is fog újabb kíváncsiságokat.) A munka reményei szerint hozzájárul a sajtótörténeti kutatások módszertana megújításához is.

IV. A doktori értekezés témájából készült korábbi publikációk

SZÉCHENYI Ágnes: Az asszimiláció kérdései a dualizmus (1867–1918) korában a magyar irodalomban. In BALOGH Magdolna (szerk.): *Választások és kényszerek. Zsidó önkép és közösségtudat Közép-Európában*. Irodalom- és kultúrtörténeti tanulmányok. Budapest, Reciti, 2015. 29–52.

SZÉCHENYI Ágnes: Apa és fia. A liberális Schöpflin Aladár és a kommunista Schöpflin Gyula – Forrásközlés sűrű, rövid kontextusban. In BALOGH Magdolna – KALAVSZKY Zsófia (szerk.): *Cseh ködképek fürkészője: Írások Berkes Tamás 60. születésnapjára*. Budapest, Reciti Kiadó, 2014. 122–128.

Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban 1898–1921. Feldolgozta és közreadja SZÉCHENYI Ágnes. Budapest, Argumentum, 2018.

SZÉCHENYI Ágnes: Fiktív és valóságos társadalmi terek a Nyugat kritikusának és írójának életében. Schöpflin Aladár: *A város* (1908). *HÍD*, 2007/6. 5–21.

SZÉCHENYI Ágnes: Schöpflin Aladár pályakezdése. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2014. 353–384.

SZÉCHENYI Ágnes: „Középhely és alapkö” – Schöpflin Aladár irodalmi és emberi hálózata mentalitástörténeti keretben. In BIRÓ Annamária – BOKA László (szer.) *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolati hálók, írócsoportosulások 3*. Budapest – Nagyvárad, Partium Kiadó – Reciti, 2018. 211–228.

SZÉCHENYI Ágnes: A kisváros és a modern város. Az átalakuló Magyarország Schöpflin Aladár észleletei alapján. *HÍD*, 2019/7. 85–101.

SZÉCHENYI Ágnes: Az életrajzírás esélyei: elmélet és gyakorlat. Megfontolások egy készülő Schöpflin Aladár-monográfia kereteihez. *Irodalomismeret*, 2014/3. 32–48.

SZÉCHENYI Ágnes: „Konzervatív kritika – fejlődő irodalom”. Schöpflin Aladár és Horváth János kapcsolata. *Alföld*, 2012/7. 74–83.

Schöpflin Aladár színikritikái a Nyugatban és a Magyar Csillagban. Összegyűjtötte, jegyzetelte és a kísérőtanulmányt írta SZÉCHENYI Ágnes. Megjelenés előtt az Argumentum Kiadónál.